

Az új művet 1880-ban mutatta be a Nemzeti Színház. Szöveggönyvét Tóth Ede, a *Falu rossza* és más, nagy sikerű népszínművek szerzője írta. Erkel műve műfaji újítás: népszínmű, opera formában, falusi környezetben, falusi szereplőkkel, katonákkal. A szabadságharc eseményei háttérrel alkotnak egy fiatal falusi pár szerelmi történetéhez.

Beethoven ihletése, mely Erkel zenéjében több helyütt felfedezhető, a Névtelen hősök muzsikájában is megmutatkozik. A IX. szimfónia „elszánt scherzója” a honvédek takarodó-kórusában kelt távoli visszhangot. Általa megdicsőül a teljes kép, a 48-as emlék.

1875-ben Erkel a Liszt Ferenc elnökleltével létrejött budapesti Zeneakadémia igazgatójává és „másik” zongoratanárává nevezték ki (az „egyik” zongora-professzor maga Liszt volt). Napi kötelességei egyre jobban eltávolították a színházi élettől. 1878 óta már csak a saját operáit vezényelte a Nemzeti Színházban. Főzeneigazgatói címét megtartja az 1884-ben megnyílt Operaházban is, a dalszínház életébe azonban nincs közvetlen beleszólása. Nyolcadik operája, az *István király*, melyet már az Operaház mutatott be 1885-ben, muzsikusi fiainak asszisztenciájával készül; egyes részei viselik már csak a magyar nemzeti opera megteremtőjének kézjegyét.

Utolsó nagyszabású műve az *Ünnepi nyitány*, melyet a Nemzeti Színház megnyitásának ötvenedik évfordulójára komponált, és hetvenhét esztendősen maga vezényelt a bemutatón. Egyes témái emlékeztető-melódiai. Melléktemája a kevésbé ismert *Sarolta*-operából való. De nemcsak operáira emlékezik itt Erkel, hanem (stilizáltan) a Himnuszra is, teljes nyíltsággal pedig a Szózatra, Egressy Bénire és önnön messze tünt fiatalágára. Hosszú, munkás élete végén kettős, főlemelő és keserű aktualitása volt számára a Szózat igéjének: „A nagyvilágon e kívül nincsen számodra hely”. Kétszázadik születésnapjának szárnyaszegett fővárosi ünnepe arra vallanak, hogy helyét igazából még a magyar glóbuszon sem találta meg, ma sem.

Bónis Ferenc

Az Erkel-családról I.

Erkel Ferenc származásáról, szüleiről, testvéreiről és fiatalkoráról

A történeti kutatások tükrében az látszik bizonyosnak, hogy az Erkel család nemzedékfáinak gyökerei német földre vezetnek vissza. A család neve is német földön keletkezhetett, és pedig *Freiburg* környékén, a közép-felnémet Arke = puttony szó kicsinyítőképzős *Arkelin*, *Erkelin* változatokból. Az idő múlásával a népessé vált Arkelin, Erkel családja egyik ága német vidékről holland földre telepedett át, ahol az *Erkl* nevet kapták, illetve használták. Holland területről, a XIV–XV. század fordulóján – minden bizonnyal a kedvezőbb megélhetési feltételek miatt – a jelentősen polgáriasodó magyar nagyvárosba, Pozsonyba vándorolt az Erkl-család, vagy annak egyik ága.

Az első *Erkel* névre egy XV. század végi pozsonyi telekkönyvben leltek a névkutatók. Egy 1630-as évekből származó polgárfelvételi lajstromban pedig egy *Thomas* keresztnévű Erkel-ösre bukkantak, aki kereskedéssel foglalkozott, valamit majornal és szőlőbirtokkal is rendelkezett. A szőlőművelő-borkészítő Erkelekből később varga, kocsmáros, céhiparos és zenei foglalkozású utódok lettek. A korabeli pozsonyi anyakönyvek nyomán az is feljegyzésre került, hogy „*öt nemzedéken át, sőt még azon túl is, apáról-fiúra szállott bennük a művészeti tehetség.*”

Erkel Ferenc dédapja, *Erkel Vilmos* a pozsonyi Miasszonyunk zárda zenemestere, nagyapja, *idős Erkel József* pedig a város ismert zeneoktatója és templomi orgonistája volt, aki gazdaságvezetői felkészültséggel is rendelkezett és 1806-ban Gyulára költözött, ahol elvállalta a gyulai gróf Wenckheim-uradalom gazdatiszti állását, emellett zenére is oktatta a grófi család gyermekeit. Vele jött az akkor húsz éves fia – a gazdasági ismeretekben szintén járatos – *ifjú Erkel József* tanító és templomi karnagy, Erkel Ferenc édesapja, aki a tanításon és a templomi szolgálaton kívül a helyi polgárörtség fúvószenekarát is vezette. Ifjú Erkel József 1808-ban házasságot kötött *Ruttkay Klára Teréziával*, a Wenckheim-uradalom korábbi gazdatisztjének a lányával. Házasságukból tíz gyermekük született. Közülük másodikként 1810. november 7-én *Erkel Ferenc*, a XIX. század magyar zenéjének vezéralakja, a magyar nemzeti opera kivirágoztatója.

A tíz Erkel-Ruttkay-gyermekből két leány és nyolc fiú jött világra 1809 és 1827 között. Az elsőszülött *Borbála* és két fiútestvére: a hatodikként érkezett *Antal* és a nyolcadikként született *Károly* nevű csak rövid ideig élt. Az utolsóként (1827-ben) világra jött *Mátyás*, aki az 1849-es magyar függetlenségi háborúban fiatalon megsebesült, huszonöt éves korában hunyt el.

A gyulai ifjú Erkel József kántortanító család harmadik gyermeke a *Nepomuki János* nevet viselte. Budán tanult jogot, majd éveken át a gyulai Wenckheim-uradalmat igazgatta.

A család negyedik szülöttjét *József* névre keresztelték. Színészi és zenei tanulmányokat Kolozsváron végzett. Énekes színésze, majd karmestere lett a kolozsvári színháznak. Kolozsvárról Pestre, onnan Hamburgba került, ahonnan betegen tért haza Gyulára.

Az Erkel-testvérek sorában az ötödik *Vitályos Lőrinc* volt, aki köztisztviselőként álló esztergályosmesterként élt Gyulán. Elismerést szerzett a szabadságharc elszállásolási- és a város gát-biztosaként is.

Az Erkel-család hetedik gyermeke a *Rezső* nevet kapta. Orvosnak tanult Pest-Budán. Amikor 1844-ben orvosdoktorrá avatták, édesapja már nem tanítóskodott, hanem számadója volt a gyulai Wenckheim-uradalomnak. Rezső színházi orvosként gyógyított Pesten, aztán Gyulán nyitott orvosi rendelőt. Ő viselte gondját *József* nevű beteg testvérének. Számos neves személyiség kereste fel, köztük *Jókai Mór* és felesége, *Laborfalvi Róza* is.

Kilencedikként leánygyermeke született ismét – házasságkötésük tizennegyedik évében – ifj. Erkel Józseftől Ruttkay Klárának, kinek *Teréz* lett a keresztnéve és akit szép énekkhanggal áldott meg a Teremtő. Idővel belőle kitűnő zongorista is lett. Ferenc bátyja a Hunyadi László című operájában szereplő nászdalt komponálta az esküvőjére. Gazdasszonyként is ismertté vált a városban.

Végül idézzük fel a család leghíresebbikje, *Ferenc* életének fontosabb eseményeit megházasodásáig. Iskolai tanulmányait (1817-ben) a németgyulai „elemiben” kezdte. A II. osztályban édesapja tanította, majd tanulója lett a magyargyulai „főelemi” iskolának. Zenére és zongorára nagyapja és édesapja oktatta. Zongora tudásával – tizenegy évesen – Gyulán lépett először közönség elé. Gimnáziumi tanulmányait Nagyváradon kezdte, majd – atyja kívánságára – a pozsonyi bencéseknel folytatta és fejezte be. Zenére az ottani morva származású *Klein Henrik*, Pozsony sokoldalú zenésze és *Turányi Károly*, a város jónévű zongoristája és zeneszerzője tanította. Pozsonyban módjában állt a fiatal Erkel Ferencnek operaelőadásokat látogatni. Itt hallotta muzsikálni a magyar verbunkos zene virtuóz hegedűsét, *Bihari Jánost* és zenekarát. Pozsonyban csodálta meg a tizenkét éves *Liszt Ferenc* zongorajátékát is. Itt írta első, *Litánia* című zenekari kíséretes dalművét. Pozsonyból *Csáky Pál* hívására ment – tizennyolc évesen – Kolozsvárra, a grófi család zongoratanárának. Hat évig tartózkodott Kolozsváron, ahol nem csak tanított, hanem maga is sokat tanult.

Erkel József és Ruttkay Klára két gyermekükkel

Ki a megmondhatója, hogy mi lett volna Erkelből, ha nem születik meg *Kótsi Patkó János* szövegére *Ruzitska József* „Béla futása” című operája, amelyet Kolozsváron mutattak be 1822-ben és éveken át sikerrel vittek színre. A dalmű magyar nemzeti érzéseket növelő verbunkos hangja nemcsak a közönséget, hanem Erkel Ferencet is megragadta és ösztönzőleg hatott első operájának megírására.

Kolozsváron sokat gazdagodott Erkel zongorajátéka, amelyet virtuóz fokra fejlesztett, legkedveltebb zeneszerzője pedig Mozart lett. Sokat köszönhetett Erkel a Torockószentgyörgyön született és akkor Kolozsváron élt híres polihisztornak, *Brassai Sámuel*nek, „a zene megszállottjának”. Ábrányi Kornél édesapja Erkel – Kolozsvári tartózkodása alatt – gyakran látta vendégül nagyváradi házában, amelyben zeneesté-

lyeket adott. Erkelnek Kolozsváron módja nyílt „a zenekedvelők zenekara élén” megizlelni a dirigálás művészetét is.

Erkel Ferenc zeneművészi híre eljutott Pest-Budára is. Első pesti zongoraművészi szereplése a nemzeti Kaszinóban volt 1834. május 4-én, amelyről – többek között – ezt írta *Mátray Gábor*, a kor neves kritikus: „...jeles előadását méltán megtapsoltuk... [a] honi s tisztán magyarul beszélő hangázművész... mivel ő csupán Magyar és Erdély országban tökéletesíté magát, mint remek-játszó.”

Huszonöt évesen (1835-ben) Erkel karnagya lett a Budai Magyar Színjátszó Társaságnak. Emellett külföldi és hazai hangszeres és énekes művészeket kísért zongorán, a pesti Kaszinóban pedig *Dérynét*. Egy év múlva a pesti városi német színház karmesterének nevezték ki. 1838-ban megválasztották – az egy éve megnyílt – Pesti Magyar Nemzeti Színház karmesterének. *Bellini* az „Ismeretlen nő” és *Bartay András* „Csel” című operája került vezényletével – elismeréssel – bemutatásra. Zongorán ekkortájt a Rákóczi-nótára szerzett „Fantázia és változatok”, valamint a „Változatok magyar toborzó témára” című műveit adta elő.

A huszonnyolc éves Erkel Ferenc 1839. augusztus 10-én házasságot kötött a tizenkilenc éves *Adler Adéllal*, a budavári Koronázási templom karnagyának lányával. Ezzel az eseménnyel újabb szakasza kezdődött el Erkel életének és munkásságának.

Várnai Ferenc

(Folytatás a következő lapszámunkban. Szerk.)

„Hazám, hazám, te mindenem....”

Erkel Ferenc kapcsolata szülővárosával, Gyulával

Erkel Ferenc nagyapja, az idősebb József (1757–1830) és édesapja, az ifjabb József (1787–1855) neves pozsonyi muzsikosok voltak. Alapos zenei képzettséghez jutottak neveltetésük során, ami egybeesett a bécsi klasszikusok aranykorával: Haydn és Mozart ragyogásával. Pozsony ebben az időben a magyar országgyűlések otthonaként úgyszólván Bécs elővárosának számított. A bécsi zenekultúra kisugárzása közvetlenül és erőteljesen érvényesült a városban. Az Erkelek zenési hírnevüknek köszönhetően a gyulai meghívást. A fiatal és zenekedvelő Wenckheim Ferenc gróf (1785–1838) volt ebben az időben a város földesura. A Wenckheimeknek Pozsonyban is volt udvarháza, de Ferenc gróf nem csak az országgyűlések miatt látogatott szívesen a városba. A közeli Vöröskön lakó Pálffy Borbálának udvarolt. A hagyomány szerint, amikor szerenádot adott a grófkisasszonynak, az Erkeleket szokta felkérni a közreműködésre. Meg lehetett elégedve a szolgáltatásaikkal, mert hazaköltözve is ragaszkodtak hozzájuk. Nem csak Gyulára hozták őket, de az idősebb Józsefnek eleve a kastélyban készítettek szállást. Az lett a feladata, hogy közreműködjön a házi koncerteken, illetve a gróf csemétéinek zenei nevelésében. Tulajdonképpen zenemesternek szerződtek.¹

A család Gyulára átköltözésének pontos ideje még tisztázásra vár. Egyes vélemények szerint legkésőbb 1806 végén érkeztek.² Mások ezt egy évvel későbbre, 1807. november végére teszik.³

Gyula a XVIII. század folyamán egy átlagos vidéki városnak számított. A szellemi élet fellendülése a reformkori politikai mozgalmak megélénkülésének volt köszönhető. Egyre több művelt, intellektuális személy költözött Békés megye akkori központjába. Az értelmiségiek arányának megnövekedése hamarosan a város arculatán is éreztette jótékony hatását. A kulturált szórakozási lehetőségek iránt is megnövekedett az igény. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a Wenckheimek 1818 és 1845 között legalább 22 színházi előadást szerveztek a kastély oldalszárnyában. Ideiglenes színházukban német nyelven, zömmel operai, illetve zenés darabokat mutattak be. A fellépők között rendszeresen találkozunk Erkel József nevével is. Az nem derül ki egyértelműen, hogy kettejük közül melyikükről is van szó. Az a legvalószínűbb, hogy mindketten szerepeltek. Az idősebb Erkel József amellet, hogy az említett zene-

¹ *László Zsigmond*: Erkel élete képekben. Bp. 1956. 7. old.; *Németh Amadé*: Az Erkelek a magyar zenében. Békéscsaba 1987. 21. old. és *D. Nagy András – Márai György*: Az Erkel-család krónikája. Gyula 1992. 9–10. old.

² *Némethi* i. m. 16. old.

³ *D. Nagy – Márai* i. m. 11. old.